

Ady-olvasat, Kós Károllyal

Fontosabban a levélíró Kós Károllyal. Különösen az öreg Kós Károllyal. Mert hogy az életre szóló Ady-élményről már 1912-től tudomást lehetett szerezni Sztánán szerkesztett lapjából, a *Kalotaszegből*, aztán az *Ellenzékből* 1927-ben, egy évvel később az *Erdélyi Helikon* második számából. (Áprilynak, a folyóirat szerkesztőjének 1928. május 10-én küldött levelében Kós Károly tanácsolja, hogy terjedelmi okokból mit tegyenek át egy hónappal későbbre, kihagyásra, halasztásra javasolja saját Ady-cikkét is.) A Kós-levelek gyűjteménye – a Sas Péter szerkesztette, 2003-ban a budapesti Mundus kiadásában napvilágot látott testes kötet – jó alkalmat kínál arra, hogy visszapillantó tükörben lássuk az erdélyi kultúra XX. századi nagy öregének Ady-élményét, egyúttal pedig Kós Károly különböző levelező társaival folytatott beszélgetéseibe nyerjünk bepillantást. Szórványosak ugyan, ám nem érdektelenek a korábbi levelekben található utalások sem. Berde Máriát például, verseskötetének kéziratát illetően, azzal utasítja vissza (1928 januárjában), hogy „még egy új Ady Endre kedvéért sem tudunk több áldozatot hozni ma, amikor adóságokkal küzdünk, és amikor még egy kiadvóvállalat sem tudja a poéták teljes versgyűjteményét hozni vaskos kötetben”. Méliusz (azaz még: Nelovankovits) Józsefnek, illetve az *Ifjú Erdély* című lapnak szánt saját cikkét pedig így magyarázza (1930-ban): „Ennél a témánál, amely miatt már annyi szidást kaptam, amíg az ma már – természetes lett, Adyra támaszkodom, aki negyedszázad előtt az erdélyi gondolattal is tisztában volt. Ő ha nem is éppen azt adja, amiről szó van, de többet ad annál – akkor.”

Az öreg Kós nem kizárólag ifjú korának Ady-émlékeit eleveníti fel. Erre utal Vincze Gézához, a református lelkészhez, már Budapesten élő vallásanárához küldött levelében (1955. október 19): „Olvasgatom Ady újságcikkeit. Nekem érdekesek, mert azok az idők és események annak idején az én időm is volt, és sok mindent újra átélek azokkal.” Kós Károly azonban nem csak a múltban él, ezt az idézett levél is bizonyítja, amelyben az érmindszenti szülőházzal és a tervezett Ady-múzeum esélyeiről számol be barátjának. A többes szám első személyű fogalmazás a továbbra is cselekvő művelődéspolitikusra mutat; a 72 éves építész írja: „Mi itt, akik még vagyunk, abban küszködünk 2 esztendő óta, hogy Ady Endre érmindszenti szülőházát – restauráljuk, mert most két esztendeje – leégett és ugyanakkor bútorait, emléktárgyait (ami még volt) kezdték szertehurcolni.” Egy 1958 júniusában – 75. évében! – szintén Vincze Gézának szóló levelében újra az építés gondolata foglalkoztatja (persze, már nem templom, nem egy lakótelep vagy a Székely Nemzeti Múzeum felépítése szerepel tervei közt). „Jó, ha az ember kálvinista, és

hiszen a predestinációban. Én nem vagyok igazán hívő ember, de abban hiszek, hogy a sorsunk előre el van rendelve, és ellenére az elrendelésnek mégsem tehetünk semmit. S lehet, hogy így van jól, ahogy van. Miután pedig éppen elég dolgom és gondom van itthon is, talán jó, hogy nem mehettem most fel Pestre. És szerencsére a feleségem is könnyen belenyugodott ebbe, annál inkább, mert most próbálok felépíteni egy tavaly vásárolt parányi telkünkre egy kicsi-kicsi fakalyibát. Ez most a legnagyobb gondunk. S ha talán meglesz, akkor a kertet kell majd megcsinálni, ami új gond és új öröm is. S végül meg kellene írnom utolsó műve-
met, tíz év óta vajúdó regényemet.”

Az „utolsó mű”, a szobrász Kolozsvári testvéreket életre keltő regény már nem készült el, Kós Károly a hátralevő közel két évtizedben főként leveleket írt. (Személyesen tanúsíthatom, mekkora gondja volt, hogy ne hagyja válasz nélkül a hozzá ezzel-azzal fordulókat.) Ennek az életszakasznak fő levelező társa az irodalomtörténész Czine Mihály, a megbecsült, szeretett – néha meg is fedett – fiatal barát, akit sűrűn és szívesen lát el tanácsokkal, akinek többször is leírja életpályája különböző szakaszait, véleményt nyilvánít a két világháború közötti és a kortárs erdélyi magyar literatúráról. (Méltán kerültek ezek a levelek, Czinének Kósról szóló néhány írásával együtt, külön kötetbe, még 2000-ben – bár feltűnően gondozatlanul, sok-sok hibával.) Az 1961. január 15-ei Kós-levél az egyik legfontosabb dokumentum az Ady- (és Móricz-) élményről; a találkozás ténybelisége mellett az indoklásra kell figyelni. Íme: „Mint újdonsült diplomás építész, ilyen nyári csavargásom alkalmával egy erdélyi kisváros egyetlen könyvesboltjában útravaló olvasnivalót kerestem (talán 1908-ban). A boltos a számomra akkor még ösmeretlen Ady Endre: »Vér és arany« kötetét vétette meg velem. S talán egy esztendő múlva került a kezembe egy ugyancsak addig ismeretlen új magyar írónak könyve: Móricz Zsigmond »Hét krajcár«-ja. Akkor az ő írásaikban találtam meg azt a hangot, melyre minden addiginál jobban rezonált a – szívem. S ez a rezonancia a későbbi évek és évtizedek során nem gyengült; számomra ez a két író jelentette és jelenti a máig napig a legtöbbet, legnagyobbat és legelhatározóbbat, amit az írásművészetben, a magyar írás művészetén keresztül kaptam. [...] a magyar irodalom számomra Adyval és Móriczcal tetéződött. Velük maradtam el és velük maradok, amíg élek. Talán azért érzem őket annyira közel magamhoz gondolkodásban, érzésben, szívben és lélekben, mert hiszem nemcsak kortársaim (Móricznál 4, Adynál 7 évvel vagyok csak fiatalabb), de én is kálvinista vagyok, mint ők, magyar nyelvük alapja a Károli-Biblia és Szenczi Molnár Albert meg szülőföldjük, Szilágy és Szatmár protestáns magyar népének nyelve, s minden hagyományuk gyökere, szűkebb hazájuk (az erdélyi Partium), közös az én erdélyi hazámmal. Mindkettőjüket kálvinista kollégiumok hagyományos és józan erdélyi magyar szellem nevelte, mint engem is, és végül mindkettőjüket személyesen ösmertem. [...] Ady és Móricz hatása bizonyára sokban hozzájárult ahhoz az elhatározásomhoz, hogy Trianon után – az erdélyi sorsot vállaltam. S talán ez adta a bátorságot, hogy amikor itt a sors kicsavarta kezemből a körzöt és léniát, kezembe vettem az íróttalat...”

Az itt közölteknek kiegészítését egy 1964. májusi levélben találjuk, a címzett ezúttal Kubinszky Mihály építészmérnök (később egyetemi tanár). Természetesen most is Erdélyről, a erdélyiségről van szó. „1912-ben került a kezembe Ady Endre »Vallomások és tanulmányok« című kis könyve. Ennek első »Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára« című írásában azt írja: »fogunk-e itt mi valamikor affélét csinálni, amit különösen nagy erővel csinálnak a népek? Valamit, ami a miénk, ami nem csak más, mint más, de méltó ékessége lehet felemelt fejünknek... És keresem ijedten a jeleket – magamnak. Sejtelmes ösvények vezetnek keresztül a Királyhágón: talán ott... úgy gondolom, meg kellene próbálni Kazinczyval Erdélyből kiásni... Erdélyt folytatni, hátha lehet. Talán – higgyünk. És keresünk... Valahol. Erdélyben? Erdélyben...« Ezt mondotta Ady. Ezt csinálták Bartók és Kodály... Ezért hiszem ma is, hogy jó úton indultam – indultunk – egykor.» (A hosszú levél az életmű építészettörténeti részét taglalja.)

A hetvenes évek – Kós Károly életében a kilencedik, sőt már a tizedik évtized (!) – ugyancsak őrzik a fiatal korban induló és mindvégig kitartó Ady-szeretetet, a példaadás erejét. A levélíró fizikai állapotára jellemző, amit a Féja Gézátnak megszólító, 1972 koratavaszán kelt levél utóiratában olvasunk: „Nem tudom, hogy vajon el tudod-e olvasni az írást, mert én már alig látom, mit írok le, és a kezembe is minduntalan görcs áll be. Hiába: nagyon megvénültem.” És mégis ismét, továbbra is itt van Ady: „...mostanában újra elolvastam az én legkedvesebb költőmet, Ady Endrét, és végiglapozva böngészve versei kötetét, »A halottak élén«-nél állapodtam meg, s ebben többször is el kellett olvasnom az »Emlékezés egy nyár-éjszakára«, »A tábornok mellett« és az »Intés az őrzőkhöz« verseket. Mert amit azokban ő akkor meglátott vagy megsejtett, az itt ma is számunkra riasztó figyelmeztetés: »Őrzők: vigyázatok a strázsán.«” A fizikai romlásról és csodálatos szellemi frissességről tanúskodó, a régész László Gyulának írt levélben is felbukkan Ady (1975. január 12-én): „...otthoni magányomban mostanában Adyt olvasgatom, és az ő »Históriás ének 1918-ból«, verse elmondja sokkal jobban mindazt, ami most és itt számomra – kimondhatatlan...”

Ady tehát a mérték, a megújuló olvasmányélmény. De nem az „egész Ady”. Kós Károly ezt korábban is így élte meg, válogatott a szerzőkben, a kedvelt írók műveiben. Ahogy Áprilynak írta (1958-ban): „Emlékszel talán még, hogy én általában nem szívesen és igen ritkán olvastam verset. Mégis van kivétel, vannak poéták, akiket nem csak szeretek, becsülök, de akiket olvasok. Különböző okokból és nem is a poéta minden versét. Arany Jánosnak csak a balladái szereztem, Kosztolányinak csak *A kisgyermek panaszeit*, Villonnak néhány úgynevezett balladáját és a *Nagy Testamentomát*, Adyt nagyon szeretem (az úgynevezett *Léda-dalokat* s hasonlókat nem).” (Mindezek után valószínűleg szerelmet vall Áprily költészetének s a közös erdélyi múltnak: „Egy hétig tartott, amíg lepergett ez a tarka képsorozat, és én egy hétig éreztem, hogy valahol bennem régóta felgyűlt könnyek peregnek, peregnek, és gyűlnek, és megtöltik lelkemet, és titkosan, hogy senkise láthassa meg, bizony kicsordultak öreg szememből.”) Megismétli az életművön belüli elkülönítést a Czine Mihálynak írottakban is (1961-ben): „...Adyt a *Léda-dalok* nélkül, Móriczot is csak a *Sárarany* és hasonlókat nélkül vállalom és vallom.”

Az utolsó évek a kortársaitól egyedül hagyott, a családi körben is tulajdonképpen magányos ember búcsúleveleit tárják elénk. Féja Géza az egyik címzett, 1976 márciusában: „...egészséges vagyok, csak éppen rohamosan vénülök, gyengülök, fáradok; a szó rossz értelmében többet állok, mint járok, többet ülök, mint állok, és többet fekszem, mint ülök. [...] ebédig átolvasom (illetve átfalom) a napilapot (az apró betűs részeket nagyító üveggel), felbontom a postámat (ügyszólván naponta egy-két levelet vagy lapot), kiválogatom belőlük azokat, amelyekre válaszolni muszáj előbb vagy utóbb, a többit élvezettel összetépem, s a papírkosárba dobom. S ha még marad időm (nálunk 3 óra az ebéd ideje) előveszem és átnézegetem a még ki nem olvasott vagy frissen érkezett heti, havi, kéthavi lapokat, folyóiratokat is. Ebéd után – orvosi rendeletre – egy órát fekdülnöm kell (illetve szundítanom). 5 óra tájt felkelek, asztalomhoz ülök, és leveleket írok, vagy folytatom a már megkezdetteket, de ez most már mind nehezebb munkám. Mert látásom az utóbbi időben – és 30–35 sornyi írás után már nem látom a betűket, amiket leírok, tehát félbeszakítom az írást, és bandukolok a két szobában ide-oda, amíg belefáradok, de a szemem kipihente magát, és folytathatom az írást.” Vacsora, rádióhallgatás, könyvolvasás a további napi program. „Éjfélkor, kerülök ágyba; ott még olvasok egy fél órácskát, aztán eloltom az olvasólámpát, és hamarosan elalszom. És ha néha – ritkán – álmodok: »Az a kis fiú jár el hozzám / Mostanában, nevetve, holtan / Aki voltam. / ...S én gyermekként ébredék sírva / Százszor is egy babonás éjen, / Úgy, mint régen« (Ady: *Egy ismerős kis fiú*)”

A levélkompozícióba – mert több ez, mint beszámoló – beépítve: Ady. És hogy az életmű, a Kós Károlyé, ebben a vonatkozásban is teljes legyen, legutolsó leveleinek egyikében – Kósa Csaba pesti újságírónak címezve (1977. június 1-jén este) – mintegy összefoglalja Ady Endréhez fűződő kapcsolatát, tiszteletét: „Jólesett olvasnom, hogy hamarosan Erdélybe jössz, és elsősorban Szilágyságba látogatsz el, annak az Ady Endrének szűkebb szülőföldjére, akit – amióta verseivel talákoztam (1908) – minden régi és új magyar klasszikus poétánál jobban a szívembe fogadtam. S hogy ez nem üres, most kitalált szólam, bizonyítják a velem s költészetével foglalkozó írásaim, melyek elseje még 1912-ben látott napvilágot. Szóval ezért örvendek erdélyi programodnak, és szeretném, hogy az minél eredményesebb legyen.” Csak ezután említi, hogy örömmel várja, elvárja a bejelentkezőt maguknál is, a Rákóczi úton, egészségi állapota függvényében.

Az utolsó életrajzi adat már nem kapcsolható Adyval. Kós Károly 1978 augusztusában költözött ki a Rákóczi út 42. számú házból a Házsongárdba. ❧